

CEBR

(الجبر)

Kulların bütün fiillerini
ilâhî irade ve kudretin
zorlayıcı tesiriyle yaptıklarını
ifade eden kavram
(bk. CEBRİYYE).

el-CEBR ve'l-MUKÂBELE

(bk. CEBİR).

CEBRÂİL

(جبرائيل)

İlâhî emirleri
meleklerle ve peygamberlere
ulaştıran vahiy meleği.

Yahudi ve hristiyan kaynaklarında Gabriel şeklinde geçer. "Güçlü insan" anlamındaki **geber** ile "Tanrı" mânasındaki **el** kelimelerinden oluşan Gabriel'in Keldânî veya Süryânî menşeli olduğu kabul edilir. Kelime Yunanca ve Latince'ye de aynı şekilde geçmiştir.

Cebrâil Yahudilik ve Hristiyanlık'ta büyük meleklerden olup Kitâb-ı Mukaddes'te ismi geçen üç melekten biridir. Adından ilk defa Daniel kitabında (8/15-26, 9/21-27) söz edilir. Ahd-i Atîk'te ve apokriflerde verilen bilgilere göre Cebrâil altı meleklerle birlikte Tanrı'nın huzurunda sol tarafta durur, azîzlerin duasını O'na iletir, cennete nezaret eder; birinci semanın hâkimidir; en önemli şefaatçidir. Kötüleri yok eder, şeytanları ateş fırınına atar ve tabii güçleri yönetir (Tobit, 12/15; Enoch, 9/1, 9-10, 20/7, 40/1-9, 54/6; Hezekiel, 9/3, 10/2). Yahudilik'te Cebrâil, Tanrı'nın buyruklarını yaratıklara bildirip elçilik görevi yapan bir melektir, aynı zamanda adalet ilkesidir. Hz. Yûsuf'u kardeşlerine götürmüş, Hz. Ya'kûb'la güreş tutmuş, Mikâil ile birlikte Hz. Mûsâ'nın defnedilişine katılmıştır (IDB, II, 333; Davidson, s. 119).

Ahd-i Cedîd'de ise Cebrâil'den iki defa söz edilir. Bunlardan birinde Hz. Zeke-riyyâ'ya görünerek ona "Tanrı'nın önünde duran Cebrâil" olduğunu söylediği ve Hz. Yahyâ'nın doğacağını haber verdiği, diğ-erinde Hz. Meryem'e görünerek ona Hz. İsa'yı müjdelediği anlatılır (Luka, 1/11-20, 26-38). Hristiyanlığa göre de Cebrâil, peygamberlere insan şeklinde görünerek Tanrı'dan vahiy getiren büyük bir melektir (Ahmed Abdülvehhâb, s. 38-48).

İslâm dininde Cebrâil Hz. Peygamber'e ilâhî emirleri bildiren vahiy meleğidir ve dört büyük melekten biridir. Arapça'da vahiy meleği değişik kelimelerle ifade edilmekle birlikte en meşhurları Cebrâil, Cebreîl, Cibrîl, Cibrîn ve Cibrîl'dir. Müslüman dâimîlerin çoğu, muhtemelen hadis mecmualarındaki bazı rivayetlere (Müsned, V, 15-16; Buhârî, "Tefsîr", 2/6, 16/1) dayanarak Cebrâil'in, "Allah'ın kulu" anlamına gelen İbrânîce asıllı bir kelime olduğunu kabul ederken bazıları da "Allah'ın gücü" demek olan Arapça **ceberûtullah** tamlamasından geldiğini ileri sürmüşlerdir. Cebrâil'in "kuvvat" mânasına gelen **cebr** ile alakası dikkate alınarak bu anlamı da kapsadığı düşünülebilir.

Cebrâil Kur'an-ı Kerîm'de Cibrîl, Rûhulkudûs, Rûhulemîn, Rûh ve Resul şeklinde beş değişik isimle ifade edilir. İlgili âyetlerde belirtildiğine göre Cebrâil karşı konulamayan müthiş bir güce, üstün bir akla ve kesin bilgilere sahiptir; "arşın sahibi" nezdinde çok itibarlıdır ve meleklerin kendisine mutlaka itaat ettiği şerefli bir elçidir (en-Necm 53/5-6; et-Tekvîr 81/19-21). Hz. Meryem'e normal bir insan şeklinde görünerek rabbinin elçisi olduğunu ve ona temiz bir erkek çocuğu başlatmak için geldiğini söylemiş (Meryem 19/17-19), Hz. İsa doğduktan sonra Allah'ın emriyle ona destek olmuş, Hz. Peygamber'e Kur'an-ı Kerîm'i vahyedip öğretmiştir. Hz. Peygamber onu bir kere "açık ufuk'ta, bir kere de "sidretü'l-müntehâ'da aslî hüviyetiyle görmüştür. İnkârcılara karşı Hz. Peygamber'in dostu, müminlerin destekleyicisidir. Kadir gecesinde meleklerle birlikte yeryüzüne iner, âhirette insanlar hesaba çekilirken mahşerde saf saf dizilen meleklerin yanında bulunur (bk. M. F. Abdülbâkî, *Mu'cem*, s. 163, 326).

Cebrâil hadislerde Hz. Peygamber'e vahiy getiren, Kur'an'ı öğreten ve değişik konularda hükümler bildiren, Resûl-i Ekrem'e, hatta bazan ashaba insan şeklinde görünen bir melek olarak sık sık anılır. İlgili hadislerle göre Cebrâil dünyada ve âhirette Allah ile kulları arasında elçidir; hem meleklerle hem peygamberlere ilâhî emirleri tebliğ eder, bu sebeple de Allah'la vasıtasız konuşur (Müsned, II, 267; III, 230; Buhârî, "Tevhîd", 33). İlk defa Hira dağında, bütün ufku kaplamış ve bir taht üzerinde oturmuş halde Hz. Peygamber'e gelip aslî sûretinde görünmüş, onu kuvvetle sıkarak okumasını istemiş, böylece ilk vahiy

getirmiştir (Buhârî, "Ta'bir", 1, "Bed'ü'l-halk", 7; Müslim, "İmân", 257, 258). Mîrac'dan önce Hz. Peygamber'in kalbini "hikmet"le doldurmuş, bu sayede Peygamber'in cismi ruh gibi hafiflemiş ve bu mucizevî yolculukta ona aslî sûretinde ikinci defa görünmüş, melekût âlemi hakkında bilgiler vermiştir (Müsned, I, 257; Buhârî, "Şalât", 1; "Bed'ü'l-halk", 6).

Hadislerde Cebrâil'in zaman zaman güzel bir insan şeklinde, birkaç defa da Dihye b. Halife adlı şahâbînin sûretinde Hz. Peygamber'e gelerek onu abdest, namaz, kurban, hac gibi ibadetlerin mahiyeti ve uygulama şekilleri hakkında eğittiği, itikadî, fikhî ve ahlâkî konularda açıklamalarda bulunduğu, ashaptan bazılarının da bunların bir kısmına şahit olduğu rivayet edilir (Müsned, II, 325; IV, 129, 161; Müslim, "Mesâcid", 166, 167). Hatta Medine'de Hz. Peygamber'in huzurunda otururken görüldüğü yer, daha sonra "makâm-ı Cibrîl" diye anılmıştır. Cebrâil özellikle ramazan aylarında her gece Resûlullah'a gelerek nâzil olan âyetleri baştan sona kadar onun ağzından dinlerdi. Hz. Peygamber'in vefat ettiği yıl bu işi iki defa tekrarlamıştır (Müsned, I, 288, 325; Buhârî, "Şavm", 7). Yine hadislerde belirtildiğine göre Cebrâil, yahudilerin sorularına cevap vermede, inkârcılara karşı gerçek bir peygamber olduğunu ispatlamak için mucizeler göstermede Hz. Peygamber'e yardımcı olmuş (Müsned, III, 108, 113), insan şekline girip müslümanlarla birlikte bazı sa-vaşlara katılmış, kâfirleri hicveden şair Hassân b. Sâbit'e şiirlerinde ilham vermiştir (Müsned, IV, 286; VI, 56; Buhârî, "Meğâzî", 17; Müslim, "Fezâ'il", 46, 47). Hz. Peygamber, Cebrâil'in Allah nezdindeki üstün mertebesini dikkate alarak dualarında "Cibrîl'in rabbi" ifadesini kullanmış ve bir anlamda onunla tevessülde bulunmuştur (Müsned, VI, 61, 156; Nesâî, "Sehv", 88). İslâmî gelenekte Cebrâil'in adı anılınca ona salâtü selâm getirmek dinî terbiyenin bir gereği sayılmıştır.

Tefsir, hadis şerhi, siyer, tasavvuf, tarih, kelâm, felsefe kitapları vb. İslâmî kaynaklarda Cebrâil'in isimleri, nitelikleri, görevleri, insan şeklinde görünüşü ve üstünlüğü gibi konularda geniş bir literatür oluşmuştur. Bu kaynaklarda Cebrâil Kur'an-ı Kerîm'deki isimleri yanında Rûhullah, Hâdimullah, er-Rûhu'l-a'zam, el-Aklü'l-ekrem, en-Nâmûsü'l-ekber, el-Aklü'l-fa'âl, Vâhibü's-suver, Hâzinü'l-kuds, Tâvûsü'l-melâike gibi

unvanlarla da anılır. Aynı kaynaklarda ayrıca Kur'an-ı Kerim'deki isimlerinin mâ-naları açıklanmıştır. Buna göre o, karşısında durulmayacak üstün güce ve zaruri bilgilere sahip olduğu için Cibrîl, saygı duyulması gereken üstün bir mevkide bulunduğu veya dinî hayatın gerçekleşmesinde önemli rol oynadığı yahut latîf olduğu için Rûh, ilâhî buyrukları tahrif etmeden Hz. Peygamber'e ulaştırdığı için Rûhulemîn, insanların mânevî açıdan temizlenmesini sağlayan vahyî getirdiği veya hiç günah işlemeyen tertemiz bir kul olduğu için Rûhulkudûs diye nitelendirilmiştir (Râgıb el-İsfahânî, s. 411; Fahreddin er-Râzî, XXIV, 166; Âlûsî, I, 317; Elmalılı, I, 432).

İslâmî kaynaklara göre Cibrâil, arşı taşıyan ve "mukarrebîn" adı verilen meleklerdendir. Emrinde arşın çevresinde bulunan meleklerden bir ordu vardır. Mükemmel bilgilere ve tasavvur edilemeyecek derecede üstün güce sahiptir. Nurdan yaratılmış olup görünüşü son derece güzeldir. Mânevî bir varlık olmasına rağmen Cibrâil'i cismanî varlık şeklinde tasvir eden bir kült oluşmuştur. Buna göre onun yüzü beyaz, saçı mercan gibidir. İnci ve yâkutlarla süslenmiş olan yeşil renkli 600 kanadı vardır. Her bir kanadı arasındaki mesafe doğu ile batı arasındaki mesafe kadardır. Başında beyaz sarık vardır. Bedir Gazvesi'ne sarı renkli bir sarıkla katıldığı görülmüştür. Makamı yedinci kat gökteki sidretü'l-müntehâdır. Allah nezdinde üstün makam sahibi olmasına rağmen O'nu göremez. En son ölecek ve âhirette ilk dirilecek varlıklardandır. Son derece süratli hareket eder. Hz. Muhammed dışında hiçbir peygamber onu aslî şekliyle görmemiştir. Resûlullah'a peygamberliği süresince 26.000 defa vahiy getirmiştir. İslâmî kaynaklarda Cibrâil'in eski peygamberler ve kavimleriyle ilgisine dair bilgiler de vardır. Buna göre Cibrâil Hz. Âdem'e harfleri ve ziraatçılığı öğretip onu Mekke'ye götürmüş, Hz. Nûh'a gemi yapımında yardımcı olmuş, Lût kavmiyle diğer isyankâr ümmetleri çeşitli felâketlere uğratmış, Hz. İbrâhim'i ateşten korumuş, Hz. Mûsâ'ya Mısırlı sihirbazlar karşısında yardım etmiştir. Aynı kaynaklarda Cibrâil'in, kıyamette amellerin tartılmasına nezaret edip Allah ile yaratıkları arasında elçilik görevini sürdüreceği söylenir. Müslüman müelliflerin verdiği bu bilgilerin bir kısmı-

nın Hz. Peygamber'e isnat edilen, ancak muteber hadis mecmualarında yer almayan rivayetlere, bir kısmının ise İsrâiliyat'a dayandığı kabul edilmektedir.

Cebrâil'in mahiyeti ve sahip olduğu niteliklerin yorumuyla ilgili spekülasyonlar tam bir skolastik görünüm arz etmektedir. Meselâ kelâmcılar başta olmak üzere birçok İslâm bilgini, Cebrâil'in Kur'an-ı Kerim'de Hz. İbrâhim'le (İbnü'l-Cevzî, IV, 127) Hz. Meryem'e normal insan şeklinde, pek çok hadiste de (Reşid Rızâ, IX, 163) Hz. Peygamber'e ashtaptan Dihye b. Halîfe veya tanınmayan güzel bir "A'râbî" sûretinde görünmesini (temessül) dikkate alarak onun çeşitli şekillere girebilen ve peygamberler dışındaki insanlara da görülebilen "latif cisim" türünde bir varlık olduğunu kabul etmişlerdir. Bununla birlikte onun, "yerle göğün arasını dolduracak kadar büyük olan 600 kanatlı bünyesi"nin nasıl olup da bir insan bedeni halini alacak kadar küçülebildiği konusu izaha muhtaç görülmüştür. İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî, Cebrâil'in insan şekline bürünmesi anında insan bünyesinden fazla olan kısımlarının Allah tarafından yok edilip sonra tekrar iade edildiği veya Cebrâil'in aslî bünyesinde bir değişiklik olmayıp sadece onu görenlerin gözünde insana benzer bir varlığın canlandığı görüşündedir. Çünkü Cebrâil farklı şekle girmekle kendine has meleklik vasfı değişmez (bk. Süyûtî, *Şerhu Süneni'n-Nesâ'î*, II, 148). Fahreddin er-Râzî'ye göre, eğer Cebrâil cismanî bir varlık ise cüzlerinin az bir kısmının aslî, büyük bir kısmının fazlalık olduğu ve insan şekline girdiği sırada bu fazlalığın Allah tarafından yok edildiği düşünülebilir; eğer tamamen ruhanî bir varlık ise çok farklı şekillere girebilmesi aklın imkânsız değildir (*Mefââtîhu'l-ğayb*, XXI, 197). İzzeddin b. Abdüsselâm da Fahreddin er-Râzî'nin ikinci yorumuna katılır. Aynı ise Cebrâil'in aslî varlığının temessül anında bir değişikliğe uğramadığını, ancak onun ruhunun geçici olarak insan bedenine girdiğini ileri sürmüştür (*Umdetü'l-kârî*, I, 51).

Selef âlimlerinden Ebû Ya'lâ el-Ferrâ temessülü, Cebrâil'in insanların gözüne hayalî bir varlık gösterme gücüne sahip olması ile açıklamış (*el-Mu'temed fî uşûli'd-dîn*, s. 175); İbn Kayyim el-Cevziyye, Cebrâil'in temessül sırasında aslî varlığı ile göklerin üstündeki makamında bulunduğu halde yeryüzünde Hz. Peygam-

ber'e bir insan şeklinde görülebileceğini düşünmüştür (*er-Râh*, s. 101-102). Selefî temayülü ile tanınan Süyûtî, Aynı'nin görüşünü sûfilere ait "ruhların tecessüdü" nazariyesiyle birleştirerek kabul eder. Buna göre Cebrâil'in ruhu aslî bünyesini terketmeden aynı anda ikinci bir bedene girerek insanlara temessül edebilir (*el-Habâ'ik fî ahbâri'l-melâ'ik*, s. 262-263). Kirmânî, temessülün keyfiyetini sadece Allah'ın bildiğini belirtmekle yetinirken çağdaş âlimlerden M. Reşid Rızâ, modern fen bilimlerinin verileri sayesinde Cebrâil'in temessülü gibi metafizik olayların aklî izahının kolaylaştığı görüşündedir. Ona göre gazların sıvı veya katı cisimlere dönüşmesi ve bunun tersi olan değişim, Cebrâil'in farklı şekillere girebileceğini gösterir (*Tefsîrû'l-menâr*, I, 220). Buna karşılık Fazlurrahman, Kur'an-ı Kerim'de, Hz. Peygamber'in vahiy sırasında herhangi bir şahsı gördüğünden söz edilmediğini, aksine Cebrâil'in vahyî Peygamber'in kalbine indirdiğinin (el-Bakara 2/97) ifade edildiğini, buna göre Cebrâil'in temessülüne ilişkin hadislerin, vahyin objektifliğini korumak amacıyla Ehl-i sünnet âlimlerince uydurulduğunu ileri sürerek Cebrâil'in dış varlığı bulunduğu görüşünü reddetmiştir (*İslâm*, s. 17-19, 43).

Sûfilere göre Cebrâil, yedinci feleğin hayyiz'inde olan semavî ve arzî sûretlerden dilediğiyle temessül edip görünebilir. Ancak değişik şekillerde görünmesinde asla hulûl* düşünülmemelidir. Zira hulûl "vücûdî" olan iki şey arasında gerçekleşir; halbuki Cebrâil temessül ettiğinde insanlara görünen şekil onun varlığından ayrı olarak mevcut değildir. Dihye şeklinde görünmesi "sûret-i vücûdiyye" değil bir "sûret-i misâliyye"dir (Abdullah Bosnevî, vr. 1^a-3^b). İsmail Fennî Ertuğrul'un, tasavvuftaki "nûr-i Muhammedî" veya "hakikat-i Muhammediyye" telakkisine dayanan ve kısmen Fazlurrahman'ın görüşünü hatırlatan açıklamasına göre Cebrâil Hz. Muhammed'in hakikati olan "rûh-i a'zam"ın temessülünden başka birşey değildir. Şu halde vahiy Hz. Peygamber'e kendi ruhaniyetinden gelmiştir. Ona çeşitli şekillerde görünmesi "sûret-i melekîyye" değil "suver-i hayâliyye" tarzında olmuştur (*Hakikat Nurları*, s. 468). Şüphesiz bu aşırı te'vilin naslarla bağdaşması mümkün değildir. Hatta iman esaslarından sayılan meleklerin gerçek varlıklar olduğu

ilkesine ters düştüğünden sakıncalı bir anlayıştır.

İslâm filozoflarından Fârâbî ve İbn Sînâ, Cebrâil'in, kozmik akıllar dizisinin onuncusu olan ve kuvve halinde insan aklının fiil haline gelerek bilgi üretmesini sağlayan faal akıl olduğunu savunmuşlardır. Onlara göre kemal mertebesinde bulunan peygamberin "kuvve-i mütehayyile"si, uyanıklık halinde bile faal akıl ile ittisâl¹ kurarak ondan aldığı sûretleri duyular âlemindeki örneklerle açıklar (İbn Sînâ, s. 339; Ca'fer Âl-i Yâsîn, s. 208). Bazan "Vâhibü's-suver" ve "Rûhulkudûs" de denilen faal akıl, asla madî olmayan mufânk sûretlerden ibarettir. Fahreddin er-Râzî ve İbn Teymiyye gibi bazı bilginler, filozofların aslında Cebrâil'in haricte bir varlığı bulunduğuna inanmadıklarını ileri sürmüşlerdir (bk. *el-Metâlibü'l-âliye*, VIII, 133, 135; *Der'ü te'aruzi'l-âkl ve'n-naql*, X, 217).

Kaynaklarda Cebrâil ile ilgili tartışmalardan biri de onun tafdîli konusudur. Fahreddin er-Râzî ile Zemahşerî gibi bazı Sünnî ve Mu'tezilî âlimlerin, Cebrâil'in Hz. Peygamber de dahil olmak üzere bütün yaratıkların en üstünü olduğunu kabul etmelerine karşılık İslâm âlimlerinin çoğunluğuna göre Cebrâil bütün meleklerden ve peygamberler dışındaki insanlardan üstündür (Fahreddin er-Râzî, II, 226-227; Âlûsî, I, 334; XXX, 60).

İslâm âlimleri arasında Cebrâil konusundaki bu tartışmalar daha çok onun mahiyeti, temessülünün keyfiyeti ve reel varlığının bulunup bulunmadığı noktalarında toplanmaktadır ki esasen bu hususlarda akıl yürüterek kesin bir sonuca varmak mümkün görünmemektedir. Zira Cebrâil gayb âlemine ait varlıklardan biri olduğundan onun mahiyeti ve nitelikleri konusu aklın sınırları ötesinde kalmaktadır. Bununla birlikte Cebrâil'in cismanî değil ruhanî bir varlık olduğunu kabul edenlerin görüşü daha ağır basmaktadır. Zira onu cisim kabul edenler, daha çok dış dünyada gerçekliği bulunan her şeyi duyular âlemindeki varlıklara kıyas etmişlerdir ki bunun yanlışlığı açıktır.

Fazlurrahman'ın, Cebrâil'in insan şekline girerek Hz. Peygamber'e geldiğine dair hadislerin Ehl-i sünnet âlimlerince uydurulmuş olduğu yolundaki iddiası ilmi dayanaklardan yoksundur. Zira söz konusu hadislerden başka Kur'an-ı Kerim'de de Cebrâil'in insan şeklinde Hz. Lût'a, Hz. İbrâhim'e ve Hz. Meryem'e görüldüğü açıkça bildirilmiştir (Hûd 11/

69, 77; el-Hicr 15/51, 68; Meryem 19/17). Bazı âyetlerde Cebrâil'in vahyi Hz. Peygamber'in kalbine indirdiğinin belirtilmesi temessülün reddi için delil teşkil etmez. Ayrıca eğer peygamber meleklerden seçilseydi onun da ancak insan şeklinde gönderileceğini belirten âyet de (el-En'am 6/9) Cebrâil'in temessülünün mümkün olduğunu göstermektedir. Cebrâil'in mahiyetiyle ilgili hadislerin tamamını İsrâiliyat cinsinden kabul etmek de imkânsızdır. Zira meselâ Cebrâil'in kanatlı olduğuna dair rivayetler, Kur'an-ı Kerim'de melek hakkında verilen bilgilere uymaktadır (Fâtür 35/1). Kaldı ki temessülle ilgili hadisler, değişik sahâbiler tarafından rivayet edilme suretiyle neredeyse tevâtür derecesine ulaşmıştır.

Filozofların ve bazı sûfilerin Cebrâil'i peygamberin zihni tasavvurlarının sembolik bir ifadesi gibi gösteren yorumları da âyet ve hadislerin açık ifadelerine uymamaktadır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de, bir yerde Hz. Peygamber'in Cebrâil'i apaçık bir ufukta, başka bir yerde de onu sidretül-müntehâda kesin olarak gördüğü ve gözünün gördüğünü gönlünün yalanlamadığı açıkça bildirildikten sonra bu konuda Hz. Peygamber'le tartışılmasını yasaklayıcı bir üslup kullanılmaktadır. İslâm filozoflarının Cebrâil'i faal akıl olarak kabul etmeleri ise tamamen Aristocu ve Yeni Eflâtuncu felsefelerin bir sonucu olup ilmi ve dinî bir değer taşımayan kozmik akıllar nazariyesine dayanmaktadır.

J. Pedersen gibi bazı müsteşriklerin, Hz. Peygamber'in Cebrâil hakkındaki bilgileri yahudilerden aldığına ilişkin iddiaları ciddiyetten uzaktır. Zira Hz. Mûsâ'ya gelen Cebrâil'in Hz. Muhammed'e de gelebileceğini kabul etmemek ancak dinî taassupla izah edilebilir.

Cebrâil hakkında yazılmış müstakil risâleler mevcuttur. Sühreverdî el-Mak-tûl'un *Risâle-i Per-i Cibrîl*'i (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 4821), Muhammed b. Yûsuf el-Kirmânî'nin *Şerhu hadîsi sü'âli Cibrîl*'i (Süleymaniye Ktp., Yenicami, nr. 1181), Fuşûşül-hikem şârihi Abdullah Bosnevî'nin Türkçe olarak kaleme aldığı *Risâle fi temessülü Cibrîl*'i (Süleymaniye Ktp., Nâfiz Paşa, nr. 509; Cârullah, nr. 2129) ve Ahmed Muhyiddin Gülşenî'nin *Şerhu hadîsi Cibrîl*'i (Dârü'l-kütübî'l-kavmiyye, Hidiviyye, nr. 7128) bunlardan bazılarıdır.

BİBLİYOGRAFYA :

Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât* (nşr. Nedim Mar'aşlı), Beyrut, ts. (Dârü'l-Fikr), s. 411; Mustafa'vî, *et-Taḥkîk*, "cbr" md.; Cemîl Salîbâ, *el-*

Mu'cemül-felsefi, Kahire 1979, II, 86; *el-Mu'cemû's-şu'fî*, "vahy" md.; G. Davidson, *A Dictionary of Angels*, New York 1968, s. 119; M. F. Abdülbâkî, *Mu'cem*, s. 163, 326; *Müsned*, I, 53, 257, 274, 288, 313, 325, 394, 395; II, 267, 325; III, 20, 108, 113, 139, 230, 334, 377; IV, 56, 129, 161, 218, 286; V, 15-16, 41; VI, 56, 61, 120, 156; Buhârî, "Tevhîd", 33, "Megâzî", 17, 30, "Bed'ü'l-halk", 6, 7, "Ta'bîr", 1, "Salât", 1, "Şavm", 7, "İsti'zân", 30, "Cenâ'iz", 93, "Menâkıb", 25, "Tefsîr", 2/16, 16/1; Müslim, "İmân", 1, 5, 257, 258, "Salât", 148, "Fezâ'il", 46, 47, 64, "Mesâcid", 166, 167; Tirmizî, "Tahâret", 38, "Da'avât", 7; Nesâî, "Sehv", 88, "Mevâkîf" 6, 10; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 226-238, 299; II, 410, 633; Bâkullânî, *el-Beyân*, Beyrut 1958, s. 101; Bağdâdî, *el-Farḡ* (Abdülhamîd), s. 250-251; İbn Sînâ, *en-Necât*, Tahran 1364 hş., s. 339; Kâdî Abdülcebbar, *Müteşâbihü'l-Kur'an* (nşr. Adnan M. Zerzur), Kahire 1969, s. 622; Ebû Yalâ el-Ferrâ, *el-Temed fi usûl'd-dîn* (nşr. Vedî Zeydân Haddâd), Beyrut 1974, s. 175; Zemahşerî, *el-Keşşâf* (Beyrut), II, 407; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtiḥü'l-gayb*, II, 162, 226-227; XXI, 197; XXIV, 166; XXX, 244; İbn Hacer, *el-Metâlibü'l-âliye* (nşr. A. Hicâzî es-Sekkâ), Beyrut 1987, VIII, 133-135; İbnü'l-Cevzî, *Zadü'l-mesîr*, IV, 127; Zekeriyâ b. Muhammed el-Kazvinî, *Acâ'ibü'l-mahlûkât* (nşr. Fâruk Sa'd), Beyrut 1978, s. 102; İbn Teymiyye, *Der'ü te'aruzi'l-âkl ve'n-naql* (nşr. M. Reşâd Sâlim), Riyad 1979, X, 217; İbn Kayyim el-Cevziyye, *er-Rûḥ*, Riyad 1386/1966, s. 101-102; Kirmânî, *Şerhu Şahiḥi'l-Buhârî*, Beyrut 1401/1981, s. 28, 30, 193, 199; Aynî, *Umde-tü'l-kâr*, Kahire 1392/1972, I, 50, 51, 333; Âmirî, *Behcetü'l-meḥâfil ve buḡyetü'l-emâşil* (nşr. M. Sultan en-Nemnekanî), Kahire 1330-31, I, 67-69; Süyûtî, *el-Habâ'ik fi aḥbâri'l-melâ'ik* (nşr. Muhammed Zağhûl), Beyrut 1985, s. 9-10, 16, 24, 29, 262-264, 272-274; a.mlf., *Şerhu Süneni'n-Nesâ'î* (Sünen içinde), Beyrut 1988, II, 148-149; Beyâzîzâde, *İşârâtü'l-merâm*, s. 68, 69; Gülşenî, *Şerhu hadîsi Cibrîl* (Mecmûa-i Muḥyî-yi Gülşenî içinde), Dârü'l-Kütübî'l-kavmiyye, Hidiviyye, nr. 7128, vr. 209^b; İbn Kemal, *Resâ'il*, İstanbul 1316, I, 118; Abdullah Bosnevî, *Risâle fi temessülü Cibrîl*, Süleymaniye Ktp., Nâfiz Paşa, nr. 509, vr. 1^a-3^b; Âlûsî, *Rûḥu'l-me'ânî*, I, 317, 334; II, 162-163; XIX, 120; XXII, 41; XXVII, 47; XXX, 60; Reşid Rızâ, *Tefsîrül-menâr*, I, 220; IV, 113; VII, 314, 315; IX, 163; Elmalılı, *Hak Dini*, I, 430-432; İsmail Fenni Er-tuḡrul, *Hakikat Nurları*, İstanbul 1949, s. 329, 468; Ahmed Abdülvehhâb, *el-Vahy ve'l-melâ'ike*, Kahire 1979, s. 38-48, 70; Ca'fer Âl-i Yâsîn, *Feylesüf Âlim*, Beyrut 1984, s. 208, 209; Ö. Süleyman el-Eşkâr, *Âlemül-melâ'iketü'l-eb-râr*, Küveyt 1985, s. 9-12, 17, 20-24, 42, 86; Y. Humeyr, *el-Fârâbî*, Beyrut 1986, s. 92, 107; Fazlurrahman, *İslâm* (trc. Mehmet Dağ — Mehmet Aydın), İstanbul 1992, s. 17-22, 43; Saîd Zâyed, *el-Fârâbî*, Kahire, ts., s. 61, 62; Halim Sabit Şibay, "Cebrâil", *IA*, III, 43; D. B. Macdonald, "Melâike", *a.e.*, VII, 661; J. Pedersen, "Djibrâ'il", *Et*² (İng.), II, 362-363; H. Lesetre, "Gabriel", *DB*, III/1, s. 22-23; W. Brueggemann, "Gabriel", *IDB*, II, 332-333; H. L. Ginsberg v.dgr., "Michael and Gabriel", *EJd*, XI, 1487-1490.

